

ธนบัตรหมุนเวียนมีได้มีเพียง 16 แบบ

ปัจจุบันธนบัตรแบบล่าสุดที่ใช้หมุนเวียนในชีวิตประจำวันคือธนบัตรแบบสิบหก ผู้คนส่วนใหญ่จึงคิดว่าธนบัตรหมุนเวียนมี 16 แบบ แต่ในข้อเท็จจริงแล้วธนบัตรไทยมี 17 แบบ เพราะยังมีธนบัตรอีกแบบหนึ่งซึ่งเรียกว่า ธนบัตรแบบพิเศษ ที่พิมพ์ออกใช้ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองในประเทศไทย หรือที่เรียกว่าสงครามมหาเอเซียบูรพา (8 ธันวาคม 2484 – 16 สิงหาคม 2488) การที่เรียกว่าธนบัตรแบบพิเศษเนื่องจากมีการผลิต/ออกใช้ต่างกรรมต่างวาระ แต่ละฉบับมิได้เป็นชุดเดียวกัน มีขนาด ลักษณะ สีส้น ที่แตกต่างกันจึงเรียกว่าธนบัตรแบบพิเศษ อันมีด้วยกันรวม 5 ฉบับ ซึ่งบางฉบับมี 2-3 รุ่น มีทั้งที่พิมพ์ในประเทศไทยและต่างประเทศ จึงเป็นแบบของธนบัตรที่น่าสนใจและชวนให้สนุกในการศึกษาเรียนรู้เป็นอย่างยิ่ง ในที่นี้จะขอนำเสนอเรียงลำดับตามวันที่ออกใช้ ดังนี้

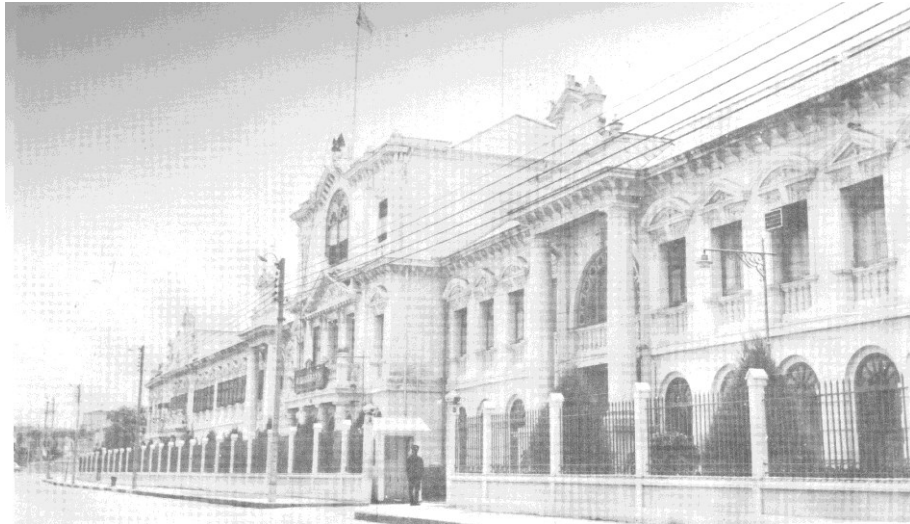
ธนบัตรฉบับแรกที่ยกแบบโดยคนไทยและพิมพ์ในไทย มีชื่อเรียกว่า “แบงก์กงเต็ก”

สงครามโลกครั้งที่สองที่เกิดขึ้นในทวีปยุโรปในเดือนกันยายน 2482 เริ่มมีผลกระทบต่อปริมาณธนบัตรของไทยเมื่อไม่ได้รับธนบัตรจาก บริษัท โทมัส เดอ ลา รู จำกัด ซึ่งเวลานั้นคือธนบัตรแบบสี ตามที่กำหนดไว้ครั้งสุดท้ายหลังสุดในห้วงเวลานั้นคือวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2483 ส่งผลให้ธนบัตรขาดแคลน ดังนั้น ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2483 กรมคลัง¹ จึงได้เริ่มปรึกษาหารือกับกรมแผนที่ทหารบกเกี่ยวกับการดำเนินการทำกระดาษธนบัตรและการพิมพ์ธนบัตรแบบพิเศษชนิดราคา 1 บาท (ซึ่งในเวลาต่อมาเรียกกันว่าแบงก์กงเต็ก)² ในกรณี นายแนบ พหลโยธิน อธิบดีกรมคลังได้มอบหมายให้ ขุนเกษมสารนิธิ (ซ็อน คงพันธุ์) เจ้าหน้าที่กองเงินตรา กรมคลัง เป็นผู้เจรจากับกรมแผนที่ทหารบกสรุปผลการเจรจาว่า กรมแผนที่ทหารบกจะรับทำให้อย่างดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ทั้งในเรื่องกระดาษและการพิมพ์ สำหรับลวดลายและแบบธนบัตรได้ติดต่อพระพรหมพิจิตร (อู่ ลาภานันท์) ช่างกรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบ แต่ยังไม่ได้มีการพิมพ์จริง โดยกรมคลังมีหนังสือถึงเจ้ากรมแผนที่ทหารบกที่ 1046/2483 ลงวันที่ 31 ตุลาคม พ.ศ. 2483 เรื่อง การพิมพ์ธนบัตร ดังความในตอนท้ายหนังสือว่า กรมคลังขอแสดงความขอบคุณกรมแผนที่ที่ได้ให้คำปรึกษาและช่วยเหลือเป็นอย่างดีในเรื่องนี้ และถ้าถึงเวลาจะต้องให้พิมพ์ธนบัตรเมื่อใด กรมคลังจะได้ดำเนินการตามวิถึทางที่ได้ปรึกษาหารือกันนั้นต่อไป

อนึ่ง การออกแบบธนบัตรฉบับนี้ นับเป็นธนบัตรไทยฉบับแรกที่ยกแบบโดยคนไทย ภาพประธานด้านหน้าใช้พระบรมรูปรัชกาลที่ 8 เช่นเดียวธนบัตรแบบสี แต่ย่อภาพให้มีขนาดเล็กกลง มีการใช้ลายไทยเป็นครั้งแรกบนธนบัตรและลวดทอนรายละเอียดของภาพลงจนมีลักษณะเป็นลายเส้น

¹ ในเวลานั้น หน่วยงานดูแลการออกใช้ธนบัตรคือ กองเงินตรา ในสังกัดกรมคลังซึ่งขึ้นกับกระทรวงการคลัง ต่อมาเมื่อมีการจัดตั้งธนาคารแห่งประเทศไทยขึ้นเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2485 ถัดมาเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2485 ฝ่ายออกบัตรธนาคาร ธนาคารแห่งประเทศไทยจึงรับมอบหน้าที่ดูแลการออกใช้ธนบัตรต่อจากกองเงินตรา

² ธนบัตรนี้ใช้กระดาษที่ทำจากโรงงานกระดาษกาญจนบุรี เนื้อกระดาษค่อนข้างบาง และฉีกขาดได้ง่าย จึงนิยมเรียกกันในหมู่ประชาชนว่า แบงก์กงเต็ก เพราะในการทำพิธีงเต็กอุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ตายนั้น มักจะสร้างบ้านเรือน รถยนต์ เครื่องใช้ไม้สอยด้วยกระดาษ และสร้างบัตรที่พิมพ์ด้วยลวดลายหยาบ ๆ ใช้แทนเงินในภาพของผู้ตาย สิ่งเหล่านี้จะนำไปเผาโดยเชื่อว่าผู้ตายจะได้รับ ส่วนธนบัตรแบบพิเศษชนิดราคา 1 บาทนี้ พิมพ์ลวดลายหยาบ สีส้นก็ไม่ว่าดู คล้ายกับบัตรแทนเงินที่เผาอุทิศให้ผู้ตาย จึงได้ชื่อว่า แบงก์กงเต็ก

กรมแผนที่ทหารบกในอดีต

ต่อมาเมื่อสถานการณ์สงครามในเอเชียเริ่มคืบคลานเข้ามาสู่ประเทศไทยอย่างเห็นได้ชัด นายปรีดี พนมยงค์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในเวลานั้นจึงดำริให้มีการพิมพ์ธนบัตรขึ้นในประเทศ ดังนั้น กรมคลัง(ปัจจุบันคือกรมธนารักษ์ ในเวลานั้นมีหน้าที่ด้านการผลิตและออกใช้เหรียญกษาปณ์และธนบัตร) ในสังกัดของกระทรวงการคลังได้เสนอต่อ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีขออนุมัติพิมพ์ธนบัตรแบบพิเศษชนิดราคา 1 บาท (แบงก์กึ่งเด็ก) ที่กรมแผนที่ทหารบก เมื่อได้รับอนุมัติจากนายกรัฐมนตรีแล้ว ต่อมาในวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2484 นายปรีดี พนมยงค์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง จึงมีบัญชาด้วยวาจาให้กรมแผนที่ทหารบกจัดการพิมพ์ธนบัตรอย่างรีบด่วน กรมแผนที่ทหารบกได้รับสนองบัญชา และได้สั่งการให้โรงงานกระดาษกาญจนบุรี³ ทำกระดาษชนิดพิเศษเพื่อพิมพ์ธนบัตรดังกล่าวตั้งแต่นั้นวันที่ โดยกรมคลังจะจัดเจ้าหน้าที่เข้าควบคุมการทำตลอดจนถึงการนำส่งถึงกรมคลัง เมื่อโรงงานกระดาษกาญจนบุรีผลิตกระดาษเสร็จแล้วจึงได้ขนส่งกระดาษจากจังหวัดกาญจนบุรีมายังกรุงเทพฯ ในราววันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2484 โดยกรมแผนที่ทหารบกได้จัดรถยนต์เพื่อขนกระดาษจากจังหวัดกาญจนบุรีไปที่สถานีรถไฟบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และกรมคลังรับช่วงต่อโดยจัดรถไฟบรรทุกกระดาษถึงสถานีกรุงเทพฯ (สถานีหัวลำโพง) ต่อจากนั้นจึงเปลี่ยนเป็นรถยนต์รับจากสถานีกรุงเทพฯส่งกระดาษถึงกรมแผนที่ทหารบกในตอนเย็นวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2484 จำนวน 1 ริมหรือ 500 แผ่น (วันที่ 25 ธันวาคมส่งครั้งที่ 2 จำนวน 117 ริม) โดยก่อนหน้านี้กรมแผนที่ทหารบกได้เริ่มทำแม่พิมพ์เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2484 แล้ว

โรงงานกระดาษไทยจังหวัดกาญจนบุรีใน พ.ศ. 2550

การพิมพ์ธนบัตรในช่วงแรก ๆ นั้น ไม่ได้ราบรื่นเสียทีเดียว มีปัญหาในเรื่องเนื้อกระดาษ และการพิมพ์ที่ไม่สอดคล้องกัน เห็นได้จากในวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2484 เริ่มทดลองพิมพ์ธนบัตร แบบพิเศษชนิดราคา 1 บาท (แบงก์กึ่งเต็ก) ต่อหน้าเจ้าหน้าที่กระทรวงการคลัง เมื่อพิมพ์ไปจำนวนหนึ่งพบว่า เส้นไหมที่โรยในเนื้อกระดาษหลุดออกมาฝังลงในแผ่นยางของแท่นพิมพ์เป็นจำนวนมาก แต่ยังไม่ยอมทดลองพิมพ์ต่อไปจนถึงแผ่นที่ 521 จึงระงับการพิมพ์ เพราะเห็นว่าหากขึ้นพิมพ์ต่อไป เครื่องพิมพ์จะเสียและจะใช้พิมพ์ธนบัตรต่อไปไม่ได้ ปัญหาเกิดจากเส้นไหมที่โรยมีขนาดใหญ่ บางเส้นใหญ่กว่าความหนาของเนื้อกระดาษ ได้จัดการแก้ไขโดยเรียกแม่กองทำกระดาษที่กาญจนบุรีมาตกลงกันว่า รอยที่จะใช้เส้นไหมโรยนั้นจะใช้เยื่อซึ่งยังไม่ได้ฟอกสะอาด (สีกากี) โรยแทนเส้นไหม ขนาดกว้างประมาณ 5 มิลลิเมตร (เยื่อที่โรยนี้จะเห็นเป็นรอยจาง ๆ ตามแนวตั้งของธนบัตร ใช้เป็นจุดสังเกตการณ์ปลอมแปลงได้ กระดาษที่พิมพ์ไม่มีลายน้ำ แต่ใช้วิธีการทำลายคุณนูนรูปพานรัฐธรรมนูญ ในวงรีสีขาวด้านขวาของธนบัตร) ได้สั่งการให้เริ่มลงมือทำเมื่อวันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ. 2484 กระดาษใหม่จะได้ประมาณวันที่ 29 และจะใช้พิมพ์ตั้งแต่วันที่ 30 ธันวาคมเป็นต้นไป ธนบัตรแบบพิเศษชนิดราคา 1 บาท (แบงก์กึ่งเต็ก) ซึ่งเป็นธนบัตรแบบแรกที่ยกแบบและจัดพิมพ์ในไทย ได้ประกาศออกใช้เมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2485

อนึ่ง ผู้มีอำนาจลงนามในธนบัตรคือ นายแนบ พหลโยธิน อธิบดีกรมคลัง และ พลเอก เภา บริภัณฑ์ยุทธกิจ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่น่าสังเกตเนื่องจากเวลานั้นตั้งแต่ธนบัตรแบบสองเป็นต้นมา ผู้ลงนามบนธนบัตรมีรายเดียวคือรัฐมนตรีว่าการคลัง และเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่ผู้ลงนามคืออธิบดีกรมคลัง ซึ่งเป็นเพราะเวลานั้นกรมคลังมีหน้าที่เกี่ยวกับการผลิตและออกใช้ธนบัตรด้วยดังที่กล่าวแล้ว

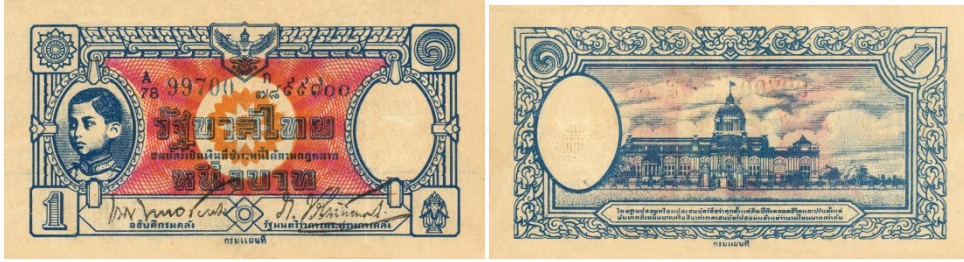
เครื่องทำกระดาษที่ใช้มาตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 ปัจจุบันมีการปรับปรุงและยังคงใช้งานอยู่

กรมคลังสั่งพิมพ์ธนบัตรแบบพิเศษชนิดราคา 1 บาท (แบงก์กึ่งเด็ก) ครั้งแรกในเดือน ธันวาคม พ.ศ. 2484 จำนวน 3,000,000 ฉบับ กรมแผนที่ทหารบกพิมพ์เสร็จและเริ่มส่งให้ กรมคลังตั้งแต่วันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2485 และจะส่งได้หมดภายในสิ้นเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2485 ซึ่งคงจะใช้แลกเปลี่ยนในเวลาไล่ ๆ กัน ส่วนธนบัตรที่สั่งจากญี่ปุ่นกว่าจะได้รับก็ราวกลางเดือนมีนาคม พ.ศ. 2485 ระหว่างต้นถึงกลางเดือนมีนาคม พ.ศ. 2485 ธนบัตรจะขาดมือไม่มีรับแลก ดังนั้น เพื่อ ประสงค์การรับแลกจึงขอเพิ่มจำนวนพิมพ์ และในวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2485 ก็ได้รับอนุมัติจาก จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีให้พิมพ์ธนบัตรแบบพิเศษชนิดราคา 1 บาท (แบงก์กึ่งเด็ก) เพิ่มอีก 2,000,000 ฉบับ จากเดิมที่อนุมัติไว้ 3,000,000 ฉบับ รวมเป็น 5,000,000 ฉบับ

ต่อมาในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2485 กรมคลังได้ขออนุมัติพิมพ์เป็น 7,000,000 ฉบับ เพราะธนบัตรที่กรมแผนที่ทหารบกพิมพ์และส่งมาเป็นประจำวันละ 100,000 ฉบับนั้น ได้ทยอยจ่ายออกไปเรื่อย ๆ ไม่ขาดสาย เนื่องจากทางจังหวัดชายแดนต้องการอยู่เสมอ สำหรับธนบัตร จากญี่ปุ่นนั้นได้สอบถามบริษัท มิตซึบะ บุสซัง ไคชะ แล้ว บริษัทก็ยังไม่สามารถประมาณการไม่ได้ว่า ธนบัตรจะมาถึงเมื่อใด ดังนั้น จึงจำเป็นต้องขอพิมพ์เพิ่ม หากได้รับธนบัตรจากญี่ปุ่นมาทัน จะให้กรม แผนที่ทหารบกหยุดพิมพ์ทันที ในท้ายที่สุดก็พิมพ์จำนวน 10,000,000 ฉบับ ซึ่งกรมแผนที่ทหารบก ได้พิมพ์และส่งธนบัตรเสร็จสิ้นเมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2485

ด้วยเหตุที่กรมแผนที่ทหารบกสั่งทำกระดาษสำหรับพิมพ์ธนบัตรชนิดนี้เพียง 10,000,000 ฉบับ จึงเป็นอันว่าไม่มีการพิมพ์ธนบัตรแบบนี้อีกต่อไป แต่ยังมีอุปกรณ์ที่เหลือที่กรมแผนที่ ทหารบก กรมคลังจึงสั่งให้กรมแผนที่ทหารบกทำลายอุปกรณ์ที่เหลือ ได้แก่ กระดาษที่พิมพ์แล้วแต่ไม่ สมบูรณ์ กระดาษทำแม่พิมพ์ แม่พิมพ์เส้นสูงกับอักษรเลขประจำหมวด และแม่พิมพ์เส้นลึก กรมแผนที่ทหารบกทำลายเสร็จเมื่อวันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ. 2485

อนึ่ง เนื่องจากมียอดพิมพ์จำนวน 10,000,000 ฉบับ หมวดเลขหมายจึงมีระหว่าง A1 – A100 / ก๑ – ก๑๐๐ รวม 100 หมวด ๆ ละ 100,000 ฉบับ ขนาดของธนบัตร 6.3 x 11.7 ซม.

ด้านหน้าและด้านหลังธนบัตรแบบพิเศษชนิดราคา 1 บาท (แบงก์กึ่งเด็ก)

ธนบัตรแบบนี้ คุณภาพกระดาษค่อนข้างต่ำ ขาดง่ายจึงไม่ค่อยเป็นที่นิยมของประชาชน นอกจากนั้น ยังมีข่าวที่ให้ภาพเชิงลบเกี่ยวกับธนบัตรแบบนี้ เช่น พบธนบัตรไม่มีลายมือชื่อของอธิบดีกรมคลังบนธนบัตร ต่อมา ยังพบธนบัตรปลอมอีกด้วย กล่าวคือในวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2485 ตำรวจสันติบาลได้จับผู้พิมพ์ธนบัตรปลอมได้รวมทั้งแม่พิมพ์และกระดาษที่ใช้พิมพ์ และได้เชิญเจ้าหน้าที่กรมแผนที่ทหารบกไปตรวจพิสูจน์ ผลที่ได้คือกระดาษที่ใช้พิมพ์ธนบัตรปลอมนั้นคล้ายหรือเหมือนกระดาษที่ใช้พิมพ์ธนบัตรที่กรมแผนที่ทหารบก

ดังนั้น จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้รัฐบาลต้องทยอยเก็บธนบัตรแบบนี้ออกจากท้องตลาด โดยมิได้ประกาศยกเลิก เพราะพิจารณาว่า ถ้าประกาศยกเลิกเวลานั้น จะกระทบถึงยอดธนบัตรที่ต้องสำรองในช่วง 3 เดือน เมื่อฝ่ายออกบัตรธนาคารเริ่มเก็บธนบัตรชนิดนี้และไม่ได้มีการจ่ายออกไปอีกเลย สำหรับธนบัตรที่ยังอยู่ในมือประชาชนนั้นกลับเข้ามาเดือนละ 450,000 ฉบับ และคงจะหมดในไม่ช้า เพราะเป็นธนบัตรที่ประชาชนรังเกียจอยู่แล้ว จึงเก็บไว้ทำลายเมื่อเลยเดือนกันยายน พ.ศ. 2486 แล้ว จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ธนบัตรแบบนี้หาชมดูได้ยากและกลายเป็นบันทึกหน้าสำคัญในประวัติศาสตร์ธนบัตรไทย

เอกสารอ้างอิง

- ธนาคารแห่งประเทศไทย. ฝ่ายออกบัตรธนาคาร. ส่วนควบคุมงานธนบัตร. หน่วยธนบัตรใหม่. *การทำธนบัตรที่กรมแผนที่เล่ม 1*. กล่องที่ 1.
 ----- . *เรื่องเกี่ยวกับการทำธนบัตร ผ.ท. เล่ม 2*. กล่องที่ 1.
 ----- . *เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำธนบัตรที่กรมแผนที่ เล่ม 1*. กล่องที่ 1.
 ----- . *สัญญาการทำธนบัตรแบบ 4*. กล่องที่ 1.
 ----- . ส่วนการเลขานุการ (เดิม). *ควบคุมการพิมพ์ธนบัตร 2484-2487*. กล่องที่ 139 แฟ้มที่ 1.